

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

Сиротенко В.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2+82(477.6).07

ФОРМИ ВИЯВУ ГУМАНІСТИЧНИХ ПОЗИЦІЙ У ПОЕЗІЯХ

О. КОВАЛЬЧУКА (збірка «Мій шлях»)

Стаття присвячена аналізу поетичних творів донбаського письменника, художній доробок якого практично невідомий сучасному читачеві. На прикладі значної кількості віршів різної тематики визначається їхня гуманістична спрямованість та форми її реалізації: культурно-духовна єдність поколінь, вплив книг, мистецтва на формування особистості, вагомість дитячого світосприйняття для розвитку творчого потенціалу індивіда, гармонія у взаєминах людини з природою та на міжособистісному рівні.

Ключові слова: гуманістичний ідеал, особистість, дитячість у світовідчутті дорослої людини, міф і казка, персоніфікація природних явищ, мистецтво як спосіб занурення в сутність буття, гармонія у житті.

Сиротенко В.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики начального образования Донбасского государственного педагогического университета

ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ГУМАНИСТИЧЕСКИХ ПОЗИЦИЙ

В ПОЭЗИЯХ А. КОВАЛЬЧУКА (сборник «Мой путь»)

Статья посвящена анализу поэтических произведений донбасского писателя, художественное наследие которого практически неизвестно современному читателю. На примере значительного количества стихотворений различной тематики определяется их гуманистическая направленность и формы ее реализации: культурно-духовное единство поколений, влияние книг, искусства на формирование личности, значимость детского мировосприятия для развития творческого потенциала индивида, гармония во взаимоотношениях человека с природой и на межличностном уровне.

Ключевые слова: гуманистический идеал, личность, ребячество в мироощущениях взрослого человека, миф и сказка, персонификация природных явлений, искусство как способ углубления в сущность бытия, гармония в жизни.

Syrotenko V.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Theory and Practice of Primary Education, Donbas State Teachers' Training University

FORMS OF SHOWING HUMANISTIC POSITION IN POETICAL WORKS OF O. KOVALCHUK (selection "My way")

The article is dedicated to the analysis of poetical works of the Donbas author whose literary legacy is not appreciated by modern readers. Taking a number of poems dedicated to different themes we point out their humanistic direction and forms of its embodiment: cultural and spiritual unity of generations, impact of books and arts on personality formation, importance of childhood world outlook for the development of the creative potential of the individual, harmony in relations of humans and nature as well as interpersonal attitudes.

Key words: *Key words: humanistic ideal, personality, childhood part in world outlook of an adult, myth and fable, personification of natural phenomena, art as a way of immersion into the essence of existence, harmony in life.*

Постановка проблеми. Ніколи не думав, що буду писати літературознавчу розвідку про вірші мого однокласника (усі десять років провчилися в ЗОШ № 7 м. Краматорська Донецької області), однокурсника (не лише навчалися на українському відділенні філологічного факультету Донецького університету, але і всі п'ять років проживали в одній кімнаті гуртожитку), товариша – Олександра Ковальчука. Однак Доля розпорядилася так, що Сашко вже понад тридцяти років належить Вічності (народився 26 листопада 1952 року – помер 19 листопада 1984 року), а переді мною зараз лежить збірка його творів «Мій шлях», видана стараннями ще одного мого земляка лауреата обласної премії імені Володимира Сосюри Юрія Доценка. З чим же прийшов до нас Митець, хоча його слово долинуло до сучасного читача лише через кілька десятків років? Чи знайде воно відгомін у серцях тих, хто виростав і формувався в інших суспільно-моральних умовах, які докорінно змінили шкалу духовних цінностей, орієнтирів та пріоритетів. Це питання може видатися дещо риторичним, однак варто прислухатися до думки А. Загнітка, який наголошує, що «сучасний читач, який у сьогоднішньому повсякденні уже досить важко уявляє минулу епоху суцільного соціалізму з його «шкалюванням» цінностей, що відбивала ідеологію цієї доби, за якою інколи ностальгують багато, тому його власне сприйняття змістових компонентів творів може

бути дещо іншим, але усвідомлення щирості почуттів залишається вічним і не обмеженим певними ідеологічними рамками, що якраз і засвідчує вміння автора показати світлість почуття, його вагомість та визначальність у житті» [1, с. 8]. Тож ми доторкнемося до найсокровенніших куточків авторової душі – поезії, листи до дружини, породжених явно не кон'юнктурними інтересами, а внутрішньою потребою поділитися з людством особистісними думками, намірами, бажаннями.

Аналіз останніх досліджень. Критичної літератури про творчість О. Ковальчука практично немає. Можемо назвати лише вступне слово А. Загнітка [1] до вище зазначеної збірки творів, в якому літературознавець переважно вдається до побіжного огляду повісті «Сонячна професія або Народження казки» та оповідання «Трищина». І, як нам видається, доволі точно визначає головне спрямування всієї творчості О. Ковальчука – підвищений інтерес до Людини: «Добре, що хоч сьогодні, через такий часовий проміжок, його твори приходять до нас. Значною мірою – вони данина часу. Та не в цьому їхня цінність... Вони дозволяють нам, сучасним, побачити Людину з усіма її тривогами і внутрішньою почуттєвістю в не такому вже й віддаленому минулому» [1, с. 10].

До збірки «Мій шлях» також включено спогади дружини Олександра – Людмили Ковальчук [3] та його молодшої сестри Тетяни Конєвої [4], які можуть слугувати певними коментарями окремих поезій: «Навіщо мені писати вірші і пісні про любов, якщо в мене є ти? Ти – моя пісня і мій вірш, симфонія мого кохання. Кохання – це найсвятіше, найдорожче, що є у людини. Його не заміниш нічим, його треба пронести, як прапор, незаплямленим через усе своє життя. Хай воно блищить, як найяскравіша зірка на небосхилі, хай воно палає, як серце в руках Данко» [2, с. 162–163].

Також варто назвати коротку біографічну довідку про О. Ковальчука, подану Ю. Доценком («Про автора»), та його ж спогад «Віщун своєї долі», в якому підкреслюється суттєва риса характеру Олександра: «Він був великим романтиком і оптимістом, ліриком і реалістом водночас» [5, с. 167].

Метою нашої розвідки є аналіз провідних поезій збірки «Мій шлях» та деяких листів О. Ковальчука, що дозволить осмислити гуманістичні позиції автора.

Дана мета потребує розв'язання таких **завдань**: 1) виявлення у листах О. Ковальчука мотивів, суголосних із настроями, відбитими у віршах; 2) визначення гуманістичних пріоритетів, які автор проголошує та відстоює у ряді власних поезій; 3) встановлення

спільних позицій між віршами О. Ковальчука та творами письменників-класиків світової та вітчизняної літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи, що лист – це одна з найінтимніших форм міжособистісного спілкування, не призначеного для стороннього ока, спробуємо все-таки згрупувати деякі листи О. Ковальчука, адресовані дружині, зважаючи на провідні мотиви, проголошені в них. Нам видається, що слід виокремити такі: 1 – роль книги у формуванні морально-духовної сутності людини (13.01.1976, 07.09.1976, 05.10.1976); 2 – вагомість почувати себе людиною (01.02.1976, 31.03.1976, 04.10.1976); 3 – важливість для особистості зберегти дитяче світовідчуття (27.02.1976); 4 – любов, кохання як виразник сенсу самого життя; 5 – мистецтво як вияв глибин буття й заперечення поверхової правдоподібності. Про деякі з них ми поговоримо під час безпосереднього розгляду поезій з подібними мотивами, а зараз же зосередимося на двох, які можна вважати фундаментальними для всієї світоглядної концепції поета. Він вважає, що кожен індивід за будь-яких умов завжди повинен залишатися людиною, а для цього потрібно «просто быть умнее, уметь понять и, если не простить, то относиться с поблажкой» [3, с. 151], а ще в людині ніколи не повинне вмирати відчуття дитячості: «Надо стараться оставаться ребенком, смотреть и видеть мир глазами полными удивления, имея, естественно, при этом голову взрослого человека на плечах. В противном случае на земле умрет поэзия» [там же, с. 152]. Як бачимо, дитячість – це запорука неординарності, непересічності, ознака творчої самобутності індивіда, що, власне, і гарантує його реалізацію як особистості.

Отже, у листах адресанта може йтися про різні речі, однак їхньою основою завжди виступають гуманістичні ідеали, оскільки будь-який аспект взаємин людини із довкіллям розглядається тільки через особистісні пріоритети, через утвердження вагомості засад, що забезпечують неодмінність торжества духовності, моральності, краси як єдиних чинників, які надають право homo erectus називатися homo sapiens.

Якщо ж спробувати окреслити фактори, що певним чином сприяли формуванню гуманістичних цінностей, у тому числі моральних та естетичних, то візьмемо на себе сміливість стверджувати, що в значній мірі О. Ковальчук усотував у себе ідеали світової літературної класики («... приеду домой, серьезно займусь Гоголем, Толстым, Тургеневым и Достоевским. Давно уже их не читал. А классика всегда остается классикой» [3, с. 158]),

модерністського мистецтва, зокрема французьких та вітчизняних символістів (П. Верлен, А. Рембо, С. Малларме, Б.-І. Антоніч), російських та українських письменників-шістдесятників (з І. Білим, Л. Талалаєм був знайомий особисто), і ці впливи доволі чітко простежуються в його поезіях.

Наприклад, у творчості шістдесятників потужно зазвучав мотив гіперболізації людини як громадянина Землі, як особистості, відповідальної за стан існування самої людської цивілізації, її морально-духовні якості. Так, І. Драч у трагедії «Ніж у Сонці» вдається до умовно-художньої ситуації, коли для порятунку світила збирається Комітет порятунку Сонця й Землі й герой від імені всіх землян готовий летіти до нього, щоб витягнути устромлений ніж підлоти:

Спасибі вам за смуток планетарний,
Мої премудрі й нерозумні люди.

Спасибі вам за те, що я – ваш брат [6, с. 100].

Такою ж всеземною енергетикою проймаються й ліричні герої поезій О. Ковальчука «Другові» та «Кожному». При цьому вони вдаються до активної життєвої позиції, прагнучи діяти так, щоб їх побачили, почули, а головне підтримали всі. Це не просто, це потребує усвідомлення, що фізичні можливості людини не безмежні, що це негативно позначається на здоров'ї (власне, саме так і сталося з автором творів!), однак по-іншому вони просто жити не здатні:

Тому ми з губ облизуємо сіль,
Атлантами тримаючи планету,
Забули вже давно про власний біль

У серці, що – поміж землею й небом [3, с. 27].

Стикаючись із такою принциповою позицією, неодмінно переймаєшся питанням, звідки ж у людини беруться моральні сили, щоб так упевнено почуватися. Відповідь, на наш погляд, знаходимо в таких віршах, як «До рідної землі», «Монолог мого пращурязичника», «Кредо». Тут маємо і вкорінення у прадавні духовні здобутки пращурів, і проголошення думки про нерозривність поколінь (і це не раз стверджувалося Олександровими попередниками). Тож ми детальніше зупинимось на ситуації, змальованій у першому творі. За допомогою сонячної обручки ліричний герой прагне укласти шлюб із землею. При цьому він, як парубок, знаходить собі незвичайну наречену – Україну, бажаючи щастя не стільки собі, скільки їй. І він вірить у нерозривність і вічність даного шлюбу, бо

Будемо з нею невтомно іти
Світом ми.
Щоб ніколи не витоптать
Рясту їй,
Освяченій словом Тарасовим [там же, с. 12].

Тобто, священність і непорушність цього союзу поет убачає в загартованих віками культурних традиціях українців та всеперемагаючій силі мистецтва.

Не випадково саме до мистецтва О. Ковальчук постійно звертається як у листах, так і в поезіях. Ось він ділиться із дружиною міркуваннями стосовно власних почувань від прочитання повісті Ч. Айтматова «Білий пароплав». У листі наголошується на метафоричності твору, завдяки якій історія Хлопчика набуває багатовекторного прочитання, оскільки гине не дитина, гине Людина, а причина смерті – у нехтуванні складними національними питаннями: «Но перевести метафору на общепринятый язык порой очень опасно. Тут придется говорить о национальном вопросе и не только киргизов» [там же, с. 159]. Отже, мистецтво здатне доторкнутися до таких глибинних пластів буття, а митцю дано право й можливість звертатися до сучасників і наступних поколінь, щоб правдою, закутою в естетично досконалу форму, пробуджувати в людей почуття гідності, лікувати їх від ницості й морального отупіння. Саме цими почуттями переповнена поезія «Гойя», яка закінчується словами:

Від жебраків і до найперших грандів –
Здере він маску і в часу обличчя
Мазок останній, як обойму, всадить!..
Там не відлучений від правди Гойя
Вогнем капричос виразки вигоює... [там же, с. 37].

Віддаючи належне мистецтву в організації життя суспільства, О. Ковальчук не може не задумуватися над тривіальним для кожного письменника питанням, а хто він у системі художній твір – читач, яку функцію відіграє в житті такого складного духовного організму, як мистецтво. Показовою в цьому відношенні є поезія «Риторичне запитання». Вона доволі самоіронічна й самокритична («І чого ти туди поперся, / Чи нема в житті інших доріг...» [там же, с. 34]), що можна вважати ознакою високої вимогливості в оцінці власної творчості й водночас визнанням свого «невільного становища», коли особистість, наділена творчим даром, почуває себе «рабом» перед Музою. І треба відзначити, що подібними почуттями переймався не лише О. Ковальчук. Пригадаймо такий же самоіронічний вірш

В. Симоненка «Муза і редиска». Поет нібито й бідкається, що не зміг правильно зорієнтуватися (читай, матеріально влаштуватися) у житті, але ж внутрішньо переконаний, що альтернативи обраному шляху не існує:

Чом, як клали мене у колиску,
Не втовкмачили «жисті» суть;
Вигідніш продавати редиску,
Ніж поетом на світі бути [7, с. 137].

Як бачимо, подібність творчих позицій засвідчує усвідомлення обома письменниками не лише своєї митецької обраності, а й громадянської відповідальності, а це найтісніше злиття з рідною землею:

І завжди, пишучи про се й про те, я
В поезію не мчуся літаком,
Бо поважаю казку про Антея [3, с. 32].

Уже відзначалося, що, на думку О. Ковальчука, істинний поет повинен володіти дитячим світовідчуттям та світобаченням. Сам він неодноразово демонструє це у віршах «Вечір із донькою», «Дитяче запитання», «У приазовському степу». Спілкуючись із дитиною, батько особливо радіє, що маленька Роксолана виявляє неординарність мислення, тож намагається розвивати в дівчинки допитливість, сповнену казкової фантазії. Тому його бесіди – це цілий казковий світ («Я не вдамся до послуг теорій, / Хай пробачить безхитросній грі. / Скільки сам не вдивлявся у зорі – / Все гадав, що то атоми мрій» [там же, с. 35]), а докiллля, мов за помахом чарівної палички, набуває людських обрисів:

А там, де місяця побляклий ятаган
Крайнеба розрубав бліду попону,
Руками променів усміхнений титан
Підняв над світом сонячну корону [там же, с. 26].

Вчитуючись у символіку представлених образів даної строфи, можна безпомилково стверджувати, що авторова фантазія виникає не на голому місці, вона спирається на національну та давньогрецьку міфологію, що знову-таки сприяє утвердженню гуманістичних пріоритетів, оскільки будь-яка міфологічно-казкова відомість є породженням людських емоцій, почувань, цінностей, спрямованих на утвердження гармонійних зв'язків особистості з навколишнім середовищем.

А до роздумів над сутністю гармонії О. Ковальчук повертався неодноразово. Він шукав її у взаєминах між донькою та батьком, коли серця дитини й дорослого зливаються в унісон, запалюючись

спільною мрією («Я, здається, ще не дальтонік...»), обопільній любові до коханої жінки та поезії («Ти і муза»), коли інтимне почуття не суперечитиме творчому натхненню:

В ковдру ночі загорнута, солодко спиш.

Б'ється гавкіт собак у віконні шлюзи.

Мов нестримна коханка, з дідівських горищ

До письмового столу скрадається Муза [там же, с. 25].

Але найповніше це відчуття приходить від усвідомлення, що людина невід'ємна частка землі, що від повного злиття з нею, її природною самотністю й неповторністю і з'являється найсвятіше почуття людини – кохання, коли від любові, що переповнює її, хочеться обійняти увесь світ. Ми відзначали, що етично-естетичні уподобання О. Ковальчука у значній мірі формувалися під впливом модерністського мистецтва, і, напевне, не останню роль тут відіграли «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського. На наше переконання, поезія «Пшениці на землі, пшениці...» могла бути нав'яна рядками з повісті, коли ватаг починає священнодіяти над молоком у путині: «Тільки по легкому рухові жил на ватагових руках помітно, що насподі в посуді одбувається щось. Руки оживають потроху, то підіймаються вище, то опускаються нижче, закруглюють лікті, щось плещуть, бгають та гладять там всередині, і раптом з дна посуду, з-під молока, підіймається кругле сирове тіло, що якимсь чудом родилось. Воно росте, обертає плескати боки, купається в білій купелі, само біле і ніжне, і коли ватаг його виймає, зелені родові води дзвінко стікають в посуду...» [8, с. 198]. Це вже не ватаг, це руки баби-повитухи приймають із материного лона нове життя, благословляючи його на щасливі довгі літа.

Безумовно, вірш «Пшениці на землі, пшениці...» не має ніяких текстових співпадінь, але філософія, яку сповідує ліричний герой, ґрунтується на тому, що характер взаємин людини з довкіллям продовжується і в міжособистісних інтимних стосунках. Спочатку герой відчуває на губах поцілунки «степних суховіїв», а згодом не лише з вдячністю приймає від коханої відро з прохолодою водою, а й переживає щирий захват від того, що в її «криницях глибоких очей / Сонце плюскається перегріте!» [3, с. 21]. Як нам видається, змістово-настроя паралель тут очевидна: багатство врожаю обумовлюється родючою нивою, а глибина кохання – взаємністю, відвертістю, прихильністю однієї людини до іншої. Тож скільки буде родити зерно, стільки людські серця наповнюватимуться любов'ю.

Підводячи підсумки, зауважимо, що, незважаючи на різноманітність тематики творів, усі вони пронизані непідробною вірою автора в Людину, в її природне прагнення жити понад усе:

Сонце сходить, я певен, відразу,
Поміж ніччю і днем – тільки мить.

Передранішню мокру б здолати відразу,
Все гидке подолати – і жить! [3, с. 33].

Тому **в подальшому** варто зосередитися на таких аспектах дослідження творчості О. Ковальчука:

1. Зображувально-виражальні обшири поезій.
2. Проблематика, образна система прозових творів письменника, засоби характеротворення.
3. Осмислення стильових ознак художнього доробку автора на тлі сучасних йому стильових тенденцій вітчизняної та світової літератури, що дозволить підкреслити міру його творчої індивідуальності.

Література

1. Загнітко А. Цінності, що поза часом / А. Загнітко // Мій шлях. Поезія, проза, з листів, спогади, присвяти / Ковальчук О. Л. – Донецьк : Донбас, 2013. – С. 5–10.
2. Ковальчук О. Л. Завжди у серці / О. Л. Ковальчук // Мій шлях. Поезія, проза, з листів, спогади, присвяти / Ковальчук О. Л. – Донецьк : Донбас, 2013. – С. 162–163.
3. Ковальчук О. Л. Мій шлях. Поезія, проза, з листів, спогади, присвяти / О. Л. Ковальчук. – Донецьк : Донбас, 2013. – 176 с.
4. Конєва Т. Була у брата мрія / Т. Конєва // Ковальчук О. Л. Мій шлях. Поезія, проза, з листів, спогади, присвяти. – Донецьк : Донбас, 2013. – С. 164–166.
5. Доценко Ю. Віщун своєї долі / Ю. Доценко // Ковальчук О. Л. Мій шлях. Поезія, проза, з листів, спогади, присвяти. – Донецьк : Донбас, 2013. – С. 167–168.
6. Драч І. Ф. Сонце і слово : Поезії / І. Ф. Драч. – К. : Дніпро, 1978. – 367 с.
7. Симоненко В. Лебеді материнства : Поезія, проза / В. Симоненко. – Дніпропетровськ : Промінь, 1989. – 224 с.
8. Коцюбинський М. Твори в семи томах / М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 3. Оповідання, повісті (1908–1913). – С. 178–227.